

9 788670 257481

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломбар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Beograd

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политике владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврдњу да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавикли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспартно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчежавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савремене

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

СТОЈАН НОВАКОВИЋ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕЈА*

МИЛОШ КОВИЋ**

А п с т р а к т . – У раду су проучени најважнији путеви којим је Стојан Новаковић дошао до својих југословенских идеја и кључни аргументи које је користио приликом њиховог образлагања. Посебно су наглашени заједнички језик Срба и Хрвата, потом угледање на лаичка и грађанска начела тадашње западне Европе, поверење у идентитетску политику и творачку моћ државе и нужност повећања броја становника и проширења територије, у циљу самоодбране од великих сила и суседа.

Кључне речи: Стојан Новаковић, југословенска идеја, језик, држава, позападњачење, самоодбрана

Распад Југославије донео је српским истраживањима историје југословенске идеје многа искушења, али и одређене предности. После ратова и протеривања српског становништва из Хрватске, делова Босне и Херцеговине и са Косова и Метохије, после поделе српског народа на различите државе и дезинтеграције српског културног простора, тешко је писати историју југословенске идеје онако како то занат налаже, *sine ira et studio*. С друге стране, југословенство није више државни пројекат и о њему се данас, за разлику од деценија које су за нама, може писати потпуно слободно. Сетимо се, рецимо, политичких страсти и осуда са којима су дочекивана истраживања историје српско-хрватских односа, југословенског ратног програма српске владе из 1914. или генезе националних покрета југословенских народа.¹

Коначно, драматични догађаји из нашег доба имају своју предисторију и захтевају објашњење; зато је прошлост југословенске идеје изнова актуелна, па и жи-

---

* Рад је настао у оквиру истраживања на пројектима *Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку* (бр. 177011) и *Конфликти и кризе: Сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку*, (бр. 47030) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Одељење за историју, Филозофски факултет у Београду, и-мејл: mkovic@f.bg.ac.rs

¹ Вид. Vasilije Đ. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja u drugoj polovini XIX veka*, Београд: Nova knjiga, 1988; Милорад Екмечић, *Предговор другом издању*, Ратни циљеви Србије 1914, Београд: Просвета, 1990, I–VIII; *Љубодраг Димић, Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer, Istorija Jugoslavije*, Енциклопедија српске историографије, Београд: Knowledge, 1997, 12–13.

вотно важна тема. Потребно је да се мирно и објективно објасне њено порекло и сви њени појавни видови. Посебно су важна тумачења југословенске идеје у делима српских интелектуалаца, укључујући и оне који су учествовали у њеном остварењу 1918. године.²

Стојан Новаковић није случајно, у свом добу, називан „неком врстом патријарха у науци и књижевности“.³ Сасвим посебно, средишње место које је заузимао у култури и националној политици Србије с краја 19. и почетка 20. века,⁴ чини његове југословенске идеје и уверења посебно важним. Као што је познато, Стојан Новаковић је, нарочито у последњој деценији живота, предвиђао, после српског ослобођења и уједињења, спајање Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу.⁵ Покушајмо зато да, као прилог постојећим сазнањима српске историографије, реконструирамо путеве којима је Стојан Новаковић стизао до својих југословенских уверења и да проучимо аргументе које је користио да би их образложио.

Полазна тачка може да буде прича „Након сто година“, коју је Стојан Новаковић објавио 1911. у *Српскохрватском алманаху*.⁶ Ту су, наиме, дати скоро сви његови кључни југословенски аргументи. Њих ћемо упоредити са исказима датим на другим местима, током пола века Новаковићевог учешћа у српском јавном животу, имајући на уму чињеницу да су се временом његови ставови у понечему мењали.

Радња приче „Након сто година“ смештена је у 2011. годину. Гост из Загреба описује посету Београду, великом граду који се налази у држави у којој живе уједињени Срби, Хрвати и Словенци. Географија ове земље оцртана је на месту

² Вид. Василије Ђ. Крестић, *Знаменити Срби о Хрватима*, Нови Сад: Прометеј, 1999; исти, *Југословенство*, Срби 1903–1914: Историја идеја, прир. Милош Ковић, Београд: СЛЮ 2015, 143–152; Милош Ковић, *Национализам*, исто, 202–269.

³ Павле Поповић, *Млади Новаковић (1842–1873)*, Споменница Ст. Новаковића, Београд: Српска књижевна задруга, 1921, 20.

⁴ Вид. Михаило Војводић, *Стојан Новаковић у служби државних и националних интереса*, Београд: Српска књижевна задруга, 2012; Исти, *Само својим љуштем: Стојан Новаковић у скупштинском и јавном животу Србије 1905–1915*, Београд: Филип Вишњић, 2015; Исти, *Стојан Новаковић у спољној политици Србије*, Путеви српске дипломатије: Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку, Београд: СЛЮ, 1999, 172–216; Радован Самарџић, *Стојан Новаковић: Ушмељител савремене српске историографије*, Писци српске историје 1, Београд: Просвета, 1976, 189–244; *Стојан Новаковић: Поводом прославе стогодишњице рођења*, Београд: Српска књижевна задруга, 1943; *Стојану Новаковићу у спомен: О осамдесетогодишњици смрти*, ур. Андреј Митровић, Београд: Српска књижевна задруга, 1996.

⁵ Исти, *Стојан Новаковић*, Срби 1903–1914: Историја идеја, 478–486.

⁶ Стојан Новаковић, *Након сто година*, Из српске историје, прир. Радован Самарџић, Нови Сад и Београд: Матица српска и Српска књижевна задруга, 1972, 377–387.

где се каже да из Београда „по ваздуху ајероплани као лептирови носе пошту у Љубљану, Загреб, Задар, Сарајево, Скадар на Бојани, Охрид, Призрен, Скопље и Ниш.“⁷ Описи мостова и бродова на Сави и Дунаву појачавају утисак да Новаковићева утопија заиста личи на Београд и југословенску државу какве смо до јуче познавали. Погрешио је, уз помињање Скадра као југословенског града, само још у тврдњи да ће Земун и Панчево бити спојени са Београдом трамвајским линијама.

Гости из Загреба позвани су у „Доситејев дом“, да би слушали предавање професора Видовића о „некадашњем културном стању српског и хрватског народа“. Ово предавање и дискусија која га прати чине основни садржај приче. Ту Новаковић, у ствари, даје своје аргументе за југословенско уједињење и савете како до њега доћи.

СРПСКИ ЈЕЗИК: „НАЈВЕЋИ СТВОР ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПОКРЕТА“

Заједнички језик био је за професора Видовића најважнији чинилац уједињења Срба и Хрвата. То је, како је овај професор наглашавао, омогућио Људевит Гај, када је „потурио назад домаћи хрватски дијалекат и дао правац уједињењу језика и правописа“.⁸ У 20. век тај језик је ушао као „потпуно један језик, с врло малим бројем дијалектизама, различит само својом одећом, словима латинским и ћириловским“.⁹

Заједнички језик и књижевност заснована на њему постали су, тако, средство уједињења. Професор Видовић наглашавао је да је јединство постигнуто захваљујући књижевности, која је за основу имала језички стандард преузет из Вуковог и Даничићевог превода Светог писма, Вукових збирки народних песама и књижевних дела као што је Мажуранићева „Смрт Смаил-аге Ченгића“.¹⁰

Језик и књижевност су, по угледу на немачке и италијанске узоре, истицани као средство југословенског уједињења још у најранијим Новаковићевим делима. Већ у своју *Историју српске књижевности* из 1867. (друго, промењено издање 1871) укључио је и књижевност у Босни и Херцеговини, Далмацији, Дубровнику, Славонији и Хрватској, уз објашњење да је „за основ узео област српског језика“:

„Област српском језику овако су одредили сви досадашњи научници који су се о тој ствари бавили, као Вук и Даничић од наших, – Шафарик, Копитар, Микло-

⁷ *Истио*, 377.

⁸ *Истио*, 379.

⁹ *Истио*.

¹⁰ *Истио*, 383–384.

шич и Шлајхер и т. д. од страних. Ниједан прави научник у новије време није двојио хрватско од српскога нити се то може по научним основима“.¹¹

Ватрослав Јагић је поздравио ову Новаковићеву књигу упркос томе што у наслову није, уз српску, поменута хрватска књижевност.¹² Штавише, 1867. године је Новаковић, на мање дипломатски начин него 1911, објаснио Гајеву реформу, устврдивши да је овај за хрватски књижевни стандард уместо хрватског („чакавског“), узео српски („штокавски“) језик. На тај начин, како Новаковић каже, Гај је прво ујединио Хрвате и „Србе западне цркве“, да би потом пружио руку уједињења и Србима источне цркве. Новаковић је, истина, 1867. године уочавао да је „Хрватима непрестано тешко сасвим признати, да је оно српски језик којим они пишу“ и да због тога овај језик они зову „хрватским“, па и да чак становништво на територији њихове некадашње, историјске краљевине, чији су огроман проценат чинили Срби, зову Хрватима. Но, у духу идеја Вука Караџића и свог професора и ментора Ђуре Даничића, сав уверен у снагу и виталност српског народног језика, у победу идеја просвете и секуларизације, веровао је да ће „време и овде претрпати све што се противи току његову“ и да ће све невоље „време најбоље свршити“.¹³

По мишљењу Стојана Новаковића нација се, у основи, заснивала на језику, а Хрвати су, почевши од Гајеве реформе, користили српски језик. Због тога се њихова књижевност могла сврстати у српску. Етничка блискост учвршћена је језичком истоветношћу. То су, како смо видели, била уверења која је Новаковић исповедао до краја живота. Још 1898. је, дописујући се са Светиславом Симићем о методима српске пропаганде у Македонији, наглашавао: „... сви нас разлози уче да на заставу Београда прикачимо нашу најлепшу, најнеоспорнију и најапсолутнију тековину овога века и новог живота – наш књижевни језик“. Српски књижевни језик он је у овом писму називао „највећим створом југословенског покрета у 19. веку“.¹⁴

Гајево прихватање српског, штокавског језика за хрватски књижевни стандард било је полазна тачка у стварању Новаковићевих југословенских идеја. Да су Хрвати за своју књижевну норму узели српски језик тврдили су и остали југословенски опредељени српски интелектуалци – Јован Цвијић, Милован Миловановић, Љубомир Јовановић, Никола Пашић.¹⁵ Хрвати су, како је 1895. писао Милован Миловановић,

---

¹¹ Исти, *Историја српске књижевности: Прејед ујаћан за школску ујошребу*, Београд: Државна штампарија, 1867, IV.

¹² Павле Поповић, *Млади Новаковић*, 51–52.

¹³ С. Новаковић, *Историја српске књижевности*, 231–232.

¹⁴ Архив Југославије, Фонд Јована Јовановића Пижона, 80-47-223, Стојан Новаковић – Светиславу Симићу, Цариград, 10. 4. 1898.

¹⁵ Милош Ковић, *Национализам*, 247–255.

на тај начин „ушли у српску народност“ и „прешли у Српство“.¹⁶ У духу немачких, италијанских и европских идеја тога доба, ови српски интелектуалци су, баш као и Стојан Новаковић, нацију, пре свега, видели као заједницу језика. У традицији просветијелства, веровали су да ће верске разлике попуштати са ширењем образовања.

„СУВРЕМЕНИ ВЕКОВИ И ПРИМЕРИ ВЕЛИКИХ НАРОДА“

Одговор професора Видовића на питање из публике, о начинима постизања „узоритог јединства“ Срба и Хрвата из 2011, представља у ствари, препоруке Стојана Новаковића о средствима којима је до уједињења тек требало стићи. Сасвим у духу идеја које су између 1903. и 1914. проповедали „апостоли југословенства“ Јован Скерлић и Јован Цвијић, Видовић је истицао да је кључно било одвајање нације од вере и окретање идејама и достигнућима савременог доба. „Расцеп“ између Срба и Хрвата изазван је, по мишљењу Видовића, још у средњем веку, верским поделама и интересима феудалних клика. Те силе су сада, међутим, биле побеђене:

„Народу је дошла најшира помоћ од сувремене слободе и једнакости, која је наместо себичне и грабљиве средњовековне властеле поставила закон, безличан и једнак за свакога, основан на слободи и једнакости. То сувремено безимено Божанство без милосрђа је самлело средњовековне глупости.“¹⁷

Вођа српских конзервативаца се и овде потврђивао као либерал, просветитељ и убеђени западњак. Стојан Новаковић ће се на тему супротстављања савремених, „спасоносних идеја“ „мрачном средњем веку“, од кога су наслеђене верске поделе, враћати и у другим својим списима. Одатле су потицали и, само на први поглед, збуњујући искази овог вероватно најзначајнијег српског историчара и медијевисте свога доба, с краја текста „Неколика тежа питања српске историје“ (1912. и 1913):

„За потребе нашега века ми се нити имамо шта да научимо нити да препочињемо од онога што нам је оставио средњи век; начела нашега времена немају ништа заједничко с начелима ондашњим. Нема шта ни да се нарочито забележи ни истакне из тога жалоснога времена; покрај ондашњих дела или примера ваља пролазити са затвореним очима... Трудимо се да се научимо како треба следовати новој светлости, коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Једино у таквом правцу наше је будуће спасење“.¹⁸

¹⁶ Milovan Milovanović, *Srbi i Hrvati*, Beograd: Parna radikalna štamparija, 1895, 13, 24, 28, 29.

¹⁷ Стојан Новаковић, *Након сто година*, 382.

¹⁸ Исти, *Неколика тежа питања српске историје*, Исто, 149. Вид и Исти, *Двадесети или средњи век? Белешке за српски биланс*, Радови мемоарског карактера, Изабрана дела Стојана Новаковића књ. 7, прир. Михаило Војводић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007, 462–467.

Требало је, дакле, на балканском тлу посадити западњачко семе. Овакви, радикални прозападњачки искази могли су се пронаћи и у текстовима Јована Скерлића; између искусног напредњака Новаковића и много млађег самосталца Скерлића заиста је постојао однос међусобног поштовања и уважавања.¹⁹ Стојан Новаковић је ове идеје могао да преузме и од свога ментора Ђуре Даничића, конзервативца и убеђеног Југословена. Овај се, пола века раније, у полемици са Владимиром Јовановићем, ругао жељи Јовановићевих либерала да са српске културе скину „стране наслаге“ и у њој пронађу аутентичну инспирацију; насупрот томе, истицао је нужност прихватања западњачке културе.²⁰ Укидање верских и сталешких подела требало је да, по мишљењу Стојана Новаковића, одведе Србе и Хрвате у „узорито јединство“.

„НЕОБИЧНА ТВОРНА ДРЖАВНА СНАГА“

Професор Видовић је својим слушаоцима објашњавао и да су, поред окретања „савременим, спасоносним идејама“, уједињењу Срба и Хрвата допринела и „модерна средства муњевитог саобраћаја“, „општенародна просвета на народном језику“, „новине и јавна гласила“, „ширење књига, часописа и новина“, „културна предузећа и удружења“, као и просвећени верски поглавари.²¹

То су, углавном, била средства која су на располагању стајала држави, опредељеној за учвршћивање српскохрватског, југословенског идентитета својих грађана. Видовић је, међутим, наглашавао да би временом, са успехом уједињења, „тенденциозни рад власти“ био постепено „искључен“.

Поверење у моћ државе да ствара нове идентитете била је још један важан чинилац у уобличавању југословенских уверења српских интелектуалаца. У науци је уочено да је, под утиском промена у европској политици, Стојан Новаковић умео да се окрене од лингвистичког национализма ка теоријама „државног разлога“ и „равнотеже снага“. У *Грчким мислима о етнографији Балканској и олуосирија* (1890), које је поново објавио 1906, под промењеним насловом, он је писао да се, због измешаности и етничке сличности балканских народа, Срба и Бугара пре свих, међусобне границе не могу повлачити на основу сећања на средњовековна царства, нити на основу „етнографског сентиментализма“. Кључно начело

¹⁹ Милош Ковић, *Јован Скерлић*, Срби 1903–1914: Историја идеја, 544–545.

²⁰ Ђура Даничић, *Србин Србени*, Ситнији списи Ђуре Даничића: Критика, полемика и историја књижевности, Београд: СКА, 1925, 354–361; Слободан Јовановић, *Владимир Јовановић*, Сабрана дела Слободана Јовановића 11, Београд: БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, 1991, 91–92.

²¹ Стојан Новаковић, *Након сто година*, 382–383.

требало је да буде „равнотежа снага“ између балканских земаља. Да би доказао да су балканске државе кадре да у једно споје етнички хетерогено становништво унутар својих граница, Новаковић се позивао на пример Француске: „Необична творна државна снага спајала је у једно и опасала једном државном мишљу све оно што је ушло у географску целину државе, не питајући *ниџи шиџа је, ниџи оџкуд је, ниџи коџа је рода и џлемена* (италик С. Новаковића)“.²²

Стојан Новаковић је и у одговору на Скерлићеву анкету из 1914, о избору заједничког књижевног језика Срба и Хрвата, тврдио да у језичким реформама одлучујућу реч има држава.²³ У његовим ставовима о националној идеји као да је било видљиво двојство између језика, као објективног мерила, и улоге државе као свемоћног арбитра.

Слично поверење у идентитетску политику државе могло се пронаћи и у текстовима Новаковићевих савременика и сарадника Слободана Јовановића, Светислава Симића, Јована Цвијића, Милована Миловановића и других писаца. Ови, међусобно блиски јавни радници уобличавали су македонску политику Србије и заснивали је на Цвијићевој процени да је тамошње словенско становништво „флотантна маса“ која ће прихватити идентитет оне државе која је прва обухвати; на овом поверењу у „творну државну снагу“ се, по свој прилици заснивала и политика припајања Албаније, вођена 1912. и 1913. године.²⁴

„ПОЛИТИЧКА И ПРАКТИЧНА НЕВОЉА“

Професор Видовић се, на крају свог предавања, дотакао још једног аргумента у прилог југословенској идеји, на који се Стојан Новаковић у претходним деценијама често враћао. Он је, наиме, истицао да је „културно јединство наших народа постигнуто не само из етничких и идеалних разлога, него и по великој политичкој и практичној невољи“.²⁵ Ту невољу представљали су, наиме, апетити великих сила и суседних народа:

---

²² Исти, *Балканско џолуостџрво и еџноџграфски сџорови срџски, џрчки и буџарски*, Балканска питања и мање историјско-политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905, Београд: Задужбина И.М. Коларца, 1906, 374–378, 400–408; Михаило Војводић, *Сџојан Новаковић у служби државних и националних инџтереса*, 99–101.

²³ *Анкеџа о џужном или исџочном наречџу у срџско-хрваџској књижевносџи*, Српски књижевни гласник, 1914, XXXII, св. 3, 218–222.

²⁴ Милош Ковић, *Национализам*, 242–247.

²⁵ Стојан Новаковић, *Након сџо џодина*, 385.

„Век паре и електрицитета, у ком су простори и даљине збрисани, остављао је народима на избор само двоје. Или да се уједињују и зближују и тако великим бројем штите своје особине, или да буду прождерани од околних народа.“²⁶

Спасоносно уједињење учинило је да су Срби и Хрвати до 2011. године, „претурили цифру од двадесет милиона“ и да су сачували своју независност и слободу.²⁷ При томе, те 2011, Југословени су, вођени заједничким интересима и мотивима одбране независности и слободе, увелико радили на стварању балканске конфедерације и то не само са сродним Бугарима, него и са Румунима и Грцима.²⁸

Стојан Новаковић је, наиме, како је у науци показано, нарочито са Берлинског конгреса, извукао поуку да ће велике силе искористити сваку прилику и сваки међусобни сукоб балканских народа, да би оствариле своје територијалне амбиције. Оне су себе, а не балканске народе виделе као главне наследнике османских поседа. Аустро-Угарска је зато 1878. заузела Босну и Херцеговину, Русија Бесарабију а Велика Британија Кипар. Такав развој догађаја само је потврђен аустроугарском анексијом Босне и Херцеговине и италијанским јуришом на османска острва и северну Африку.²⁹

Идеал Стојана Новаковића до краја је остала политика Кнеза Михаила и Илије Гарашанина, заснована на савезу балканских народа и спречавању продора великих сила на Балкан. Управо Новаковић је сматран главним архитектом Балканског савеза. Сукоб с Бугарском у Другом балканском рату учинио је, међутим, да се, разочаран, одлучујуће окрене ка Јужним Словенима у саставу Аустро-Угарске.³⁰

Заједничка нит која се провлачила кроз Новаковићеву балканску и југословенску политику било је уверење да је Србија била исувише мала и слаба земља да би могла да се одбрани од амбиција великих сила и суседа, и да је увећање територија и броја становника било основни узрок опстанка. Слично схватање југословенске идеје као средства самоодбране и начина да се повећа број становника способних да у случају потребе, бране независност земље, била је видљива и у текстовима Јована Цвијића, Јована Скерлића и других водећих проповедника југословенске идеје уочи Првог светског рата.

---

²⁶ *Истио*, 386.

²⁷ *Истио*.

²⁸ *Истио*, 386–387.

²⁹ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић о Берлинском конгресу*, Изазови српске спољне политике (1791–1918): Огледи и расправе, Београд: Историјски институт, 2007, 59–71.

³⁰ *Исти*, *Само својим њуштем*, 169–205, 251–269.

* * *

Стојан Новаковић је, у току своје пола века дуге научне и политичке каријере, нарочито у последњој деценији свог живота, у прилог југословенске идеје износио различите аргументе. Овде су наглашени најважнији: заједнички, српски језик Срба и Хрвата, неминовна победа савремених идеја слободе, равноправности и законитости над средњовековним верским поделама и сталешким привилегијама, потом „творачка моћ државе“ и, коначно, заједнички интерес Југословена да се, уједињењу, лакше одбране од амбиција великих сила и суседа.

Стојан Новаковић је, са својим југословенским идеалима, представљао мост између поколења Вука Караџића и Ђуре Даничића и генерација Јована Цвијића, Милована Миловановића, Светислава Симића, Слободана Јовановића и Јована Скерлића. Сличност Новаковићевих југословенских идеја са схватањима млађих нараштаја по свој прилици се могла објаснити његовом интелектуалном виталношћу, али и његовим истакнутим местом и посебним утицајем у српској култури у годинама од краја 19. века па све до почетка Првог светског рата.

Miloš Ković

STOJAN NOVAKOVIĆ AND THE YUGOSLAV IDEA

S u m m a r y

This article researches the origin of Stojan Novaković's Yugoslav ideas and the arguments which he used in their explanation. As shown, during his half-century long public activities, and especially in the last decade of his life, Novaković was presenting several key arguments in favor of the Yugoslav idea. Stojan Novaković believed that modern nations are, above all, language communities, and that the key factor for Serbs and Croats coming closer was their common, Serbian, language, which was born as a result of Ljudevit Gaj's linguistic reform. Novaković then, being a convinced "Westerner", believed in inevitability of victory of modern ideas of freedom, equality and lawfulness over mid-European religious divisions and class privileges, which, in his opinion, had to lead to convergence of Serbs and Croats. He also believed in "creational power of state" which, he claimed, was able to bring different identities together and give them new quality. Finally, he was writing about common interest of Yugoslavs to become united and stronger in numbers, in order to defend themselves from major powers' and neighbors' ambitions.